

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

Övriga recensioner

Greta Wieselgren: *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Herthas tillblivelse*. Norstedts. Sthlm 1978.

Greta Wieselgren är den andra kvinnohistoriker som ger sig i kast med Fredrika Bremers Hertha på de senaste tio åren och hennes resultat innebär betydande nya landvinningar och spännande överraskningar. Hon för inte någon polemik mot kvinnohistorikern G. Qvist och hans opinionshistoriska undersökning av »Fredrika Bremer och kvinnans emancipation» (1969), men de fakta hon drar fram gör i flera avseenden hans verk föråldrat. Med de metoder hon använder lyckas hon gå FB:s verklighet så mycket närmare in på livet och dessutom kan hon tolka materialet utifrån en större förståelse för kvinnors villkor i dåtiden och för FB:s egen idékamp och skapersituation.

Också som kvinnohistoriker och litteraturvetare arbetar hon helst och bäst källkritiskt. Hon började med att resa till USA för att studera originalmanuskriptet till Hertha som återfanns där på 1950-talet men ej närmare undersökts. Den engelska översättningen av Hertha och framför allt FB:s korrespondens med sin engelska översättare Mary Howitt blev en annan guldgruva. Hon har lagt ner stort arbete på att avslöja de mängder av dokumentärt material som inarbetats i romanen. Naturligtvis har Greta Wieselgren studerat FB:s eget samhällsengagemang, personkontakter, resor, läsning etc. under tiden före och under romanens tillkomst 1853–56. I ett stort, faktpäckat kapitel undersöker hon minutiöst FB:s alla reaktioner på Kierkegaards författarskap och sammanställer dem med ändringar i manuskriptet. Här tycks hon mig nå fascinerande resultat som rör både centrala mekanismer i själva den litterära skapelseprocessen och i utformningen av romanens budskap.

För att få ett grepp om det nya i detta avsnitt tillåter jag mig en personlig tillbakablick. Vi som med intresse fördjupade oss i FB:s Hertha på 50- och 60-talen, då könsrollsdebatten växte fram, blev på en punkt besvikna på romanen trots vår beundran för FB:s »unika revolthandbok för både mäns och kvinnors uppror mot könsrollerna». Varför var romanen så löslig i kompositionen? Vi såg hur reformkraven med stor kraft förs fram i första delen av romanen, framför allt avskaffandet av omyndighet och införandet av utbildningsmöjligheter. Men också många andra reformer antyds: vidgade arbetsmöjligheter, statliga tjänster, kvinnligt inflytande på bostadsbyggande, småbarnsskolor, daghem, kvinnohistoria som undervisningsämne m. m.

I andra delen av romanen tyckte vi däremot att handlingen förlorade sig i ovidkommande religiösa utvecklingar som inte hade något med samhällskritiken att göra. Den slutade helt uddlöst med hjältinnans »testamente» till sina lärjungar, dvs. en uppmaning till dem att bli Guds lydiga tjänarinnor och sanningsvittnen om Kristus. Varför denna

inkonsekvens? Vart tog idealet den självständiga, starka kvinnan vägen som vågade trotsa seder och konventioner för att befria sina bundna systrar?

Att Hertha fick motivera sina jämställdhetskrav utifrån Bibeln så som den liberala teologin gjorde fann vi helt i sin ordning. Så gjorde på 50- och 60-talen också Ester Lutteman och Emilia Fogelklou, så gör i våra dagar den feministiska teologin och Kyrkornas Världsråds Kommitté för jämställdhet mellan man och kvinna inom kyrkan.

Men varför skulle FB ge religiöst uppbyggelsestoff så stort utrymme just i denna roman och just i dess slutläm? Vi undrade om det var ett sätt att göra Herthas tendens mera smaklig? Dämpa läsarens chock genom att visa att jämställdhet mellan könen inte ledde bort från kyrkan? Eller var det möjligen en eftergift åt tidssmaken? Åt kravet inom den litterära institutionen att kvinnliga författare bara kunde accepteras om de hade ett moraliskt eller religiöst budskap att komma med?

GW har löst problemet lika överraskande som övertygande: FB:s program för kvinnofrigörelse sträckte sig längre än forskningen tidigare observerat. Hon ville att kvinnor också skulle bli jämställda på det religiösa området och ägnar stort utrymme åt förtäckt plädering för kvinnliga präster.

Ett skickligt detektivarbete ligger bakom detta resultat. Greta Wieselgren pekar på att Kierkegaard i *Stadier paa Livets Vei* framställer kvinnan som ett hinder för »den enkelte» – som tänks vara av manligt kön – att nå det högsta, religiösa stadiet. Så visar hon hur FB i romanen Hertha – vars underrubrik är »En själs historia» – tecknar en kvinnlig »motbild» till »den enkelte». *Hjältinnan Hertha* är en sökande själ som genomlöper de olika stadier Kierkegaard tecknat, det estetiska, det etiska och det religiösa. Men hon når det högsta, religiösa stadiet med hjälp av en man, sin älskade Yngve, och tillsammans med honom. Kierkegaard tycks ha stimulerat henne att skriva en utvecklingsroman, men samtidigt väckt hennes lust att opponera mot hans egocentricitet och misogyni. På hans fråga »Enten – eller» svarar hon alltså »Både – och».

När FB trodde sig vara färdig med manuskriptet till Hertha kom Kierkegaards skoningslösa angrepp på prästerskapet för deras oförmåga att leva upp till rollen som »sanningsvittnen om Kristus». Kyrkliga strider följde och därpå Kierkegaards plötsliga död, vilket starkt grep FB. Hon började grubbla över hur kvinnorna skulle vara som »sanningsvittnen om Kristus». Enligt GW var det typiskt för FB att verkligheten för henne var detsamma som kvinnornas del av den. Resultatet av grubblen – som kan avläsas i originalmanuskriptet – blev omarbetningar och ytterligare ett slut på romanen, där en redan införd antydning om Hertha som Messias i kretsen av 12 lärjungar dämpades, men hennes roll som »sanningsvittne», dvs. präst förstärktes.

Greta Wieselgren påpekar att det i USA vid denna tid redan fanns kvinnliga präster bland kväkare och »shakers» och att det i Sverige uppträdde enstaka kvinnliga predikanter inom väckelserörelserna. Hon nämner däremot inte att de förföljdes i Sverige. t. o. m. sattes på dårhus, vilket är en viktig faktor när det gäller att förstå FB:s försiktighet i behandlingen av motivet.

Enligt Greta Wieselgren föll FB:s religiösa budskap till marken i stället för att tas upp till debatt. Kyrkan negligerade det därför att »hennes radikalism var alltför utmanande». Man undrar hur religiösa medlemmar av kvinnörelsen läst sin Hertha. Ester Lutteman? Emilia Fogelklou? Att budskapet inte nått fram till läsare i våra dagar torde bero på att vi inte genomskådar omskrivningarna och inte känt till de former av kvinnoförtryck de bygger på – något man saknar att Greta Wieselgren inte går närmare in på.

Jag kompletterar därför hennes resultat med några förklaringar. Ordet: »Man måste lyda Gud mer än människor» kunde vara en befrielseparoll på den tid då den ogifta kvinnan var skyldig att lyda sin far och den gifta sin man. (Skönlitterär behandling av detta motiv finns i Goethes Wilhelm Meisters Lehrjahre och i Stagnelius Martyrerna.) Att säga att en kvinna kunde få kallelse av Gud att vittna om honom var ett ännu djärvare ord, eftersom kyrkan lärde att kvinnans kön gjorde det omöjligt för henne att erhålla någon sådan kallelse av Gud. (Samma åsikt lever kvar i våra dagar som en relik hos vissa motståndare till kvinnliga präster.) I dåtiden var tanken så allmänt omfattad att den bidrog till att utestänga kvinnor från all högre utbildning, eftersom sådan utbildning till stor del skapats som en prästutbildning.

Bokens kryptiska slut innebär således inte bara plädering för kvinnliga präster utan också ytterligare argument för krav på den högre bildningens öppnande för kvinnor.

Det hade varit givande om Greta Wieselgren något mera kompletterat sina resultat med belysning från den skönlitterära texten. Där finns t. ex. många intressanta antydningar rörande Herthas aktiviteter i sin prästerliga roll: hur hon får sin gudomliga kallelse till präst, hur hon arbetar som sjuksköterska och predikant, hur hon kommer med förslag till ny ritual vid vigsel och jordfästning, hur hon kritiserar kyrkans patriarkala värderingar etc. Hennes »testamente» till sina lärjungar får också innehålla en profetia om hur det skall gå för dem i framtiden: »Ni skola i begynnelsen erfaras motstånd, misstro, smälek, hån och hårdhet av många människor, men framhärda tåligt, låt ingen och intet borttaga er framtidssyn och er tro på befriaren! De skola segra och ni med dem, för er själva och många!»

Andra intressanta nyheter Greta Wieselgren lyfter fram ur källmaterialet vid sidan om kvinnörelsemotivet: Hon ger närbilder av FB:s sociala arbete i Stockholm till barns och kvinnors hjälp. Läsaren får många exempel på hennes skicklighet som taktiker i arbetet för sina skyddslingar och sina idéer. Man lär känna hennes beträngda situation: att styras både av en konservativ översättare som på eget bevåg ändrar centrala formuleringar i romanen och av den gamle läraren och rådgivaren Böklin som hon egentligen vuxit långt över huvudet men inte vill stöta sig med utan behålla som vän. Man förstår hennes glädje över besöket av de amerikanska vännerna Marcus och Rebecca Spring, kristna socialister som hon själv, som t. o. m. vägade

opponera mot drottning Amalia i Köpenhamn när de som middagsgäster hörde henne försvara åsikten att kvinnan i första hand bör lyda sin man – i andra hand sin Gud.

Bland de många givande resultat Greta Wieselgren får ut av originalmanuskriptets ändringar har jag särskilt noterat att FB flera gånger tycks ha strukit konkreta exempel på samhällseliga missförhållanden och tydligt uttalade krav för kvinnornas del. Det förklarar ytterligare en viss svaghet i romanens samhällskritik.

Något mindre övertygad blir man av Greta Wieselgrens psykologiska analyser t. ex. vid bedömningen av Herthas relation till sin egen far. Kanske står sig Axbergers bedömning bättre på den punkten.

Fredrik Bremer och verkligheten kan inte läsas som en elementär introduktion till romanen Hertha. Stoffet är överrikt och dispositionen inte invändningsfri. Men det är en viktig bok och en beundransvärd forskarprestation. Den mängd av nya kunskaper och infallsvinklar som presenteras har redan fått betydelse för pågående Bremerforskning.

En av bokens viktiga lärdomar tycks mig vara, att vi måste skärpa uppmärksamheten på eventuella koder, döljande omskrivningar, hos kvinnliga författare i gångna tider eftersom deras ofria situation kan ha hindrat dem att skriva öppet.

Karin Westman Berg

Olof Lagercrantz: *August Strindberg*. Wahlström & Widstrand 1979.

Olof Lagercrantz: *Eftertankar om Strindberg*. Författarförlaget 1980.

Olof Lagercrantz under makalöst PR-uppbåd utgivna biografier över August Strindberg innebär knappast – som en lätt andfädd förlagsreklam söker intala oss – någon revolution i strindbergsforskningens historia. Den presenterar en tolkning som i allo – på gott och ont – bär sin upphovsmans signum. Att den skulle ge den slutgiltiga sanningen är naturligtvis nonsens; det är mycket nog om den kan stimulera till ny debatt och nya ansträngningar att komma sanningen närmare.

Självfallet är det en bok med stora förtjänster. I många avseenden fyller den på ett utomordentligt sätt den stora publikens behov av en modern och kvalificerad levnads-teckning över vår störste diktare; det är ju nära sextio år sedan Erik Hedéns framställning kom, och materialläget har sedan dess radikalt förändrats. Eklunds mäktiga brevedition finns tillgänglig, även om de sista delarna låter vänta på sig, och Ockulta dagboken är inte längre hemligstämplad. En numera nästan översködlig forskning har vidgat vår kunskap på alla nivåer.

Lagercrantz behärskar stora delar av detta material. Han bär på sina axlar den orimligt tunga bördan av decenniernas strindbergsstudium utan att det minsta stönande av ansträngning blir förnimbart. Hans bok är skriven med samma lätta grace som vi känner igen från hans tidigare verk om Dante och Joyce – särskilt de korta litterära karakteristikerna blir ofta små underverk av träffsäker och fräsch stilkonst.

Nackdelen med denna elegans är att den inte medger någon pedantisk vetenskaplig apparat. Vi får ett personre-